

ERZURUM EFSANELERİNİN DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Emire DOĞRU* -Gökhan YAĞAR**

Öz

Bu çalışmada, Erzurum efsanelerinin içerisinde bulunan değerlerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ilgili çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında Erzurum efsaneleri toplumsal, İslami ve kök değerler açısından incelenmiştir. Sözü edilen efsanelerdeki değerlere genel olarak bakıldığında Erzurum efsanelerinde en fazla İslami değerlere yer verildiği görülmüştür. Diğer taraftan toplumsal, İslami ve kök değerlerin efsanelerin yer aldığı üç ana bölümde de bulunduğu saptanmıştır. Bunun yanın sıra Erzurum efsanelerinde toplam elli iki farklı değere yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgulardan hareketle Erzurum efsanelerinin ilgili yöreye ilişkin kültürel değer açısından da zengin olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum efsaneleri, Değerler, Doküman incelemesi.

Analyzing Erzurum Legends in Terms of Values

Abstract

This research, it is aimed to reveal the values in Erzurum legends. For this purpose, the document analysis method was used in the related research. Within the scope of the research, Erzurum legends were analyzed in terms of social, Islamic and root values. As a result of the examinations, when the values in the legends are analyzed in general, it is seen that Islamic values are mostly included in Erzurum legends. On the other hand, it has been determined that the related legends include Islamic, and root values of a social nature. On the other hand, social, Islamic, and root values were also found in the three main sections of the legends. In addition, it was concluded that a total of fifty-two different values were included in Erzurum legends. Based on these findings, it can be stated that Erzurum legends are also rich in terms of cultural values related to the relevant region.

Keywords: Erzurum legends, Values education, Document analysis.

1. Giriş

İnsan topluluklarının sosyal yapısını belirleyen unsurlardan biri paylaşılan değerlerdir. Bu değerler bir toplumun kimliğini ve karakterini şekillendiren temel yapı taşlarıdır. Değerler, toplumun tarihi, coğrafi konumu, inançları ve deneyimleriyle yoğrulur ve böylece o toplumun kültürel dokusunu oluşturur. Türkiye gibi köklü bir geçmişe sahip olan ülkelerde, bu zengin kültürel miras çeşitlilik içinde anlam bulur ve toplumun ruhunu yansıtır. Ayrıca değerler, sadece bir toplumun ahlaki ilkelerini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda o toplumun hayata, doğaya ve diğer insanlara bakışını da yansıtır. Aynı zamanda değerler, toplumun kolektif bilincini şekillendiren güçlü bir faktördür. Toplumun ortak değerleri, insanların bir araya gelerek ortak amaçlar doğrultusunda hareket etmelerini sağlar. Bu da toplumun birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirir ve ortak bir kimlik oluşturur. Bu nedenle,

* Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Trabzon Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı, emiredogru25@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-6225-6197>

** Bilim Uzmanı, Millî Eğitim Bakanlığı, gokhan.yagar25@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2831-7969>

değerlerin korunması ve aktarılması, bir toplumun sağlıklı ve sürdürülebilir gelişimi için hayati öneme sahiptir.

Değerler toplumun büyük bir kısmı tarafından kabul gören ortak kavramlardır (Tarhan, 2016). Değerlerin amacı, insanın en iyi tarafını ortaya çıkarmak ve onun kişiliğini geliştirerek mükemmelliğe erişmesini sağlamaktır (Aydın & Akyol-Gürler, 2012). İnsanın ruhsal yapısında ve kişisel gelişiminde çocukluktan itibaren edindiği erdemlerin büyük katkısı vardır (Tarhan, 2016). İnsanlar yaşamlarında bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde zihinlerinde bulunan çeşitli değerleri davranışa dönüştürürler (Aydın & Akyol Gürler, 2012). Değerler iyinin kötünün, güzelin çirkinin, doğrunun yanlışın belirlenmesinde bireylere kılavuzluk ederler (Ulusoy & Arslan, 2019). Dolayısıyla değerler, bireylerin tutum ve davranışlarıyla yakından ilişkili olup onlara yön veren unsurlardır (Aydın & Akyol Gürler, 2012). Örneğin, Türkiye'de aile, misafirperverlik, saygı ve dayanışma gibi değerler toplumun temel taşlarından biri olarak kabul edilir. Bu değerler, insanlar arasındaki ilişkilerde, iş hayatında ve toplumsal düzenin her alanında kendini gösterebilir.

Değer kavramı Türk Dil Kurumu [TDK] (2023) tarafından “*Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü*” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca değerler, toplumun mutluluğunu sağlayan ve kültürel altyapısını oluşturan en önemli faktörlerden biridir (Tarhan, 2016). Başka bir ifadeyle, değer kavramı toplumun kültürel altyapısını şekillendiren, insanlara neyin iyi, neyin doğru ve neyin faydalı olduğu konusunda rehberlik eden aynı zamanda insan mutluluğuna katkıda bulunan bir anlam taşımaktadır.

Değerlerin birçok farklı şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir. Schwartz değerleri güç, başarı, hazcılık, uyarılım, öz yönelim, evrenselcilik, iyilikseverlik, geleneksellik, uyum ve güvenlik (Akt. Kuşdil & Kağıtçıbaşı, 2000) olmak üzere on başlık altında sınıflandırırken Fichter (2009) zorlayıcılık seviyesine göre, süreklilik gösteren ortaklaşa işlevlerine göre ve kuramsal işlevlerine göre değerler olmak üzere üç başlık altında sınıflandırmıştır. Bolay ise (2007) değerleri beş farklı şekilde sınıflandırmıştır:

1. **Aile düzenindeki değerler:** Ailenin kutsallığı, ev içinde saygı ve sevginin olması, hediyeleşme, ziyaretleşme, yardımlaşma, büyüklere saygı, taziye, kına yakma, sünnet, sünnet düğünü, nikâh, doğan çocuğun kulağına ezan okunması misafirlik, misafire ikram, sofraya dua, abdest, misafirlik vb.
2. **Toplumsal mahiyetteki değerler:** Düğün yemeği, sünnet yemeği, cenaze evine komşuların 3 gün yemek göndermeleri, harcamada tasarruf, her işe besmeleyle başlama, siftah etmek, kabir ve türbe ziyaretleri vb.
3. **İslami değerler:** Allah, peygamber, kitap, melek ve ahiret, cennet cehennem inancı, Kâbe, namaz, cuma namazı, oruç, adalet, hürriyet, zekât, sadaka, hac, umre, kurban vb.
4. **Evrensel değerler:** Birleşmiş milletler değerleri, Avrupa birliği değerleri, insan hakları evrensel beyanamesi değerleri, demokratik ve laik değerler.
5. **Temel değerler:** Saygı, sevgi, sorumluluk.

Değer kavramına ilişkin farklı sınıflandırmalar ve tanımlar yapılmıştır. İlgili sınıflandırmalara bakıldığında değerlerin genellikle toplumsal mahiyette olduğu görülmektedir. Dolayısıyla toplumsal anlamda değerlerin tanımını yapmak oldukça önemlidir. Toplumsal anlamda değerler, toplum tarafından en iyi, en doğru ve en faydalı olarak kabul görülen davranış ilkelerinin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Aydın & Akyol-Gürler, 2012). Toplumsal değerler, bir toplumun karakterini, dayanışmasını ve birlikte yaşama biçimini belirleyen temel unsurlardır. Bu değerler, bireyler arasında bir bağ kurarak toplumsal bir kimlik oluşturur. Toplumsal değerler bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyerek sosyal uyumu sağlar ve toplum içindeki çeşitli grupları bir arada tutar. Bu

değerler toplumun önceliklerini, inançlarını ve ideallerini yansıtarak yönlendirici bir rol oynar. Toplumsal değerler, bir toplumun sürdürülebilirliğini ve güçlü bir sosyal dokuyu desteklemek adına kritik bir öneme sahiptir. Bu değerlerin korunması ve güçlendirilmesi, toplumun birlik ve beraberliğini arttırarak daha adil, saygılı ve destekleyici bir ortamın oluşturulmasına katkıda bulunabilir. Dolayısıyla, toplumsal değerlere verilen önemin farkında olan toplumlar, gelecek nesillere değerlerini aktarmak için halk edebiyatının zengin mirasından yararlanabilirler.

Halk edebiyatı, “belli bir geleneğe sahip olan bir grup veya grup üyesi bir kişi tarafından yaratılan, içinde sanat kaygısı ve estetik bir yön bulunan ve bütün grup üyeleri tarafından tanınan ve sahip olunan ve de metni, dokusu ve bağlamı ile iletişimin diğer türlerin ayrılabilen edebî üretimler bütününi üretme ve kullanma tarzı ve bu tarzda üretilmiş yaratmalar bütünü” olarak tanımlanmaktadır (Oğuz, 2005, ss.71-72). Halk edebiyatı ürünleri, birçok kültürel değerleri içerisinde barındırmakla beraber toplumun gelişmesi ve ilerlemesinde önemli görülmektedir (Aslan, 2017). Değerler eğitiminde masallar, efsaneler, destanlar ve hikâyeler değerler açısından zengin edebi türlerdir (Kahramanoğlu, 2019). Dolayısıyla halk edebiyatının efsane, masal ve destan gibi türleri yeni nesillere toplumun ve ulusun değerlerinin aktarılmasında önemli bir araç olarak kullanılmalıdır (Aydeniz, 2021; Işık & Karakuş, 2017). 19. asrın başlarından beri Avrupa’da ilgi görmeye başlayan ve çeşitli sahalarda çalışma konusu olan efsane (Sakaoğlu, 1992), birçok farklı şekilde tanımlanmıştır. TDK’da (2023) efsane, “Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye; söylence” olarak açıklanmaktadır. Öztürk’e (1985) göre efsane, inanca ve manevi olgunluğa bağlı olan, kişiliğin veya kavramların olağanüstü bir güçle sergilenmesidir. Farklı bir araştırmacı ise efsanelerin, halk arasında olağanüstü olarak kabul edilirken yadırganmayan ve içinde inançları barındıran anlatılar olarak açıklamaktadır (Onay, 2011). Bu tanımlardan hareketle efsane, toplumun inançlarına, manevi dünyasına ve kültürel mirasına dair olağanüstü hikâyelerin ve sembollerin temsilcisi olarak ifade edilebilir.

İlk defa kim tarafından ve ne zaman anlatıldığı bilinmeyen efsaneler zamanla daha da güzelleşmiş ve günümüzdeki hallerini almışlardır (Sakaoğlu, 1992). Geçmişten günümüze kadar gelen efsaneler, genellikle tarihsel bir temele dayanmaktadır. Ayrıca efsanevi olaylar genellikle belirli coğrafi bölgelere özgüdür ve belirli odaklara bağlı olarak ortaya çıkar. Bu nedenle, geçmişte yaşandığı düşünülen bu olaylar, gerçek olarak kabul edilir (Öztürk, 1985). Bunun yanı sıra Türk Halk edebiyatında önemli bir yer teşkil eden efsaneler birçok değeri içerisinde barındırmaktadır (Can & Göde, 2022; Güven, 2014). Bu ifadelerden hareketle efsanelerin, tarih boyunca farklı coğrafyalarda ve kültürel bağlamlarda şekillenmiş, toplumların kültürel mirasını ve tarihini yansıtan değerli hikayeler olduğu ileri sürülebilir.

Alan yazınında Türk efsanelerini ve değerlerini aynı anda ele alan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Güven (2014) Türk efsanelerini değerler bakımından incelemiş ve incelediği 188 efsanede 226 değer tespit etmekle birlikte en çok yer alan değerlerin sevgi ve saygı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Can ve Göde (2022) Isparta efsanelerini MEB Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler açısından incelemişlerdir. İnceleme sonucunda 14 değere ulaşmış ve bunları betimsel bir şekilde sunmuşlardır. Aydeniz (2021) ise Muş yöresine ait efsane ve masalları değerler açısından ele almış ve kök değerlerin yanı sıra 30 farklı değere ulaşmıştır. Muş yöresine ait efsane ve masalları konu alan bu çalışma sonucunda en çok yardımseverlik ve sevgi değerlerinin yer aldığı ifade edilmiştir. İncelediği masal ve efsanelerde toplam 549 değer tespit etmiştir. Bu değerler göz önünde bulundurulduğunda masal ve efsanelerin değerler açısından oldukça zengin olduğu söylenebilir. Dolayısıyla belirli yörelere ait efsanelerin kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Alan yazınındaki araştırmalara bakıldığında Erzurum efsanelerini değerler yönünden ele alan bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Buradan hareketle bu araştırmada, Erzurum efsanelerinin içerisinde bulunan değerlerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırma konusu hakkında bilgi içeren materyallerin analizini kapsamaktadır (Cansız-Aktaş, 2019). Bu çerçevede doküman incelemesinde izlenen 5 aşama vardır: “(1) Dokümanlara ulaşma, (2) Orijinalliğini kontrol etme, (3) Dokümanları anlama, (4) Veriyi analiz etme, (5) Veriyi kullanma” (Yıldırım & şimşek, 2018). İlgili araştırmada Erzurum Efsaneleri kitabında yer alan efsanelerin değerler açısından incelenmesi amaçlandığı için doküman incelemesi yöntemi tercih edilmiştir.

2.2. Veri Kaynakları, Verilerin Toplanma ve Analiz Süreci

Bu araştırmanın veri kaynağını Bilge Seyidoğlu'nun “Erzurum Efsaneleri” adlı eseri oluşturmaktadır. Bu eser içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi, ele alınan dokümanların içeriğinin kodlarla özetlenerek anlamlandırıldığı bir tekniktir (Büyüköztürk vd., 2019). İçerik analizi tekniği kullanılarak “Erzurum Efsaneleri” adlı kitaptaki üç ana bölümde bulunan 188 efsane değerler açısından incelenmiştir. Ardından ilgili kitap baştan sona 3 defa incelenmiş ve değerlere ilişkin kodlar tekrardan gözden geçirilmiştir. Verilerin analizi aşamasında Microsoft Word aracı kullanılmıştır. Efsanelerden elde edilen değerler Word'de tablolar oluşturularak ilgili efsanelerin bulunduğu bölüm başlığı altına not edilmiştir. Her değer ilgili bölüm için yalnızca bir kere değerlendirmeye alınmıştır. İncelemeler sonucunda bu eserdeki efsanelerin toplamda 52 farklı değeri içerisinde barındırdığı görülmektedir. Böylece elde edilen değerler İslami, toplumsal ve kök değerler açısından olmak üzere üç farklı başlık altında kategorilendirilmiştir.

2.3. Araştırma Etiği

Bu araştırmanın her aşaması etik ilkeler göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Dolaylı ve doğrudan alıntılarının hepsinde atıflara yer verilmiştir. Ayrıca atıf yapılan tüm yayınların kaynakalarına eksiksiz bir şekilde yer verilmiştir.

3. Bulgular

Erzurum Efsanelerinin Toplumsal Mahiyetteki Değerler Açısından İncelenmesi

Bu araştırmada “Erzurum Efsaneleri” toplumsal mahiyetteki değerler baz alınarak incelenmiştir. Bu kapsamda ilgili kitapta bulunan 3 ana bölüm (dini binalarla ilgili efsaneler, evler ve insanların yaşadığı yerlerle ilgili efsaneler ve tahlilleri, tabiat ve kırlarla ilgili efsaneler ve tahlilleri) göz önünde bulundurulmuştur. Böylece ele edilen değerler Tablo 1'de okuyucuya sunulmuştur.

Tablo 1. Efsanelerde yer alan toplumsal mahiyetteki değerler

	Dini Binalarla İlgili Efsaneler	Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri	Tabiat ve Kırlarla İlgili Efsaneler ve Tahliller
Bereket inancı	✓		
Dayanışma	✓	✓	
Dilek dileme	✓	✓	✓
Dul kalma	✓		
Geleneklere saygılı olmak	✓	✓	✓

Hediyeleşme	✓		
İsteklerin kabul olacağı inancı	✓		
Misafire ikram	✓	✓	
Misafirlik		✓	
Misafirperverlik	✓		
Nikâh (Evlilik)		✓	
Sözünde Durma		✓	
Tedavi edici güç inancı	✓	✓	✓
Temizlik	✓	✓	

Tablo 1 incelendiğinde “Erzurum Efsaneleri” kitabında bulunan her üç ana bölümde de toplumsal mahiyetteki değerler kategorisinde bulunan bereket inancı, dayanışma, dilek dileme, dul kalma, geleneklere saygılı olma, hediyeleşme, isteklerin kabul olacağı inancı, misafire ikram, misafirlik, misafirperverlik, nikâh (evlilik), sözünde durma, tedavi edici güç inancı ve temizlik olmak üzere on üç değer yer aldığı saptanmıştır. Ancak ilgili bölümlere bakıldığında topluma ait değerlerin en fazla (n=11) dini binalarla ilgili efsanelerde en az ise tabiat ve kırlarla ilgili efsanelerde (n=3) bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca her üç bölümdeki efsanelerde de dilek dileme, geleneklere saygılı olma ve tedavi edici güç inancı değerlerinin işlendiği görülmüştür. Bahsi geçen değerlerin bir kısmına ilişkin doğrudan alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Bereket inancı: “*Hem de eve bereket gelmiş. Hiçbir şey eksilmez kadın her şeyi yoktan var edermiş.*” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Dayanışma: “*Yedi yaşındaki bir çocuk kızgın demiri canavarın gözüne batırarak onu kör eder ve köylülerle birlikte canavarı öldürürler.*” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Dilek dileme: “*Buraya gelenler konuşmadan gelir, dileklerini içlerinden diledikten sonra yine hiç konuşmadan geri dönerler.*” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Dul kalma: “*Mama hatun genç yaşta dul kalır.*” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Geleneklere saygılı olmak: “*Kabir ve kabrin civarındaki şeyler kutsal sayıldığı için hiçbir şeye dokunulmaz. Ali Baba da kutsaldır ve kutsal olana el sürülmez. Bu suretle toplum değer verdiği ve manevî varlığından istifade ettiği birşeyin yok olmasına engel olmaktadır.*” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Hediyeleşme: “*Baba padişaha binek bir kır tay hediye etmiş...*” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Misafire ikram: “*Huzurunda derhal bir kara koç kesmiş, yemekten sonra da taze salatalık ikramında bulunmuş.*” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Misafirlik: “*Burada yolcular, dervişler, sahipsizler misafir olarak gelip kalırlar, yiyip içtikten sonra yollarına devam ederler.*” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Misafirperverlik: “*Köyde ak saçlı bir ihtiyar yaşarmış. Köyde ondan başka kimse yokmuş. Gelen misafirleri bu ihtiyar ağırlamış.*” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Nikâh (Evlilik): “*Kız Murat’a kendisinin peri olduğunu onunla evlenmek istediğini söyler.*” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Tedavi edici güç inancı: “Kızamıktan veya boğmacadan şikâyeti olanlar buraya gelir, bir parça ekmeği kabrin üzerine koyar hastalıklarının geçmesi için dilekte bulunurlar. Hastalığının geçmesini istedikleri kimsenin temiz bir gömleği ziyaretin üzerine atılır, bu gömlek veya ekmeğin parçası birisi tarafından alınıp götürülürse hastalığın geçeceğine inanılır.” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Temizlik: “Bütün evi baştan sona temizler, yemeklerini pişirir, çamaşırlarını yıkar hiç yorulmak nedir bilmezmiş.” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Erzurum Efsanelerinin İslami Değer Açısından İncelenmesi

Ardından Erzurum Efsaneleri kitabında yer alan efsaneler İslami değerler açısından ele alınmıştır. Bu kapsamda ilgili kitapta bulunan 3 ana bölüm incelenmiştir. Bu doğrultuda ele edilen değerler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Efsanelerde yer alan İslami değerler

	Dini Binalarla İlgili Efsaneler	Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri	Tabiat ve Kırlarla İlgili Efsaneler ve Tahliller
Abdest	✓	✓	✓
Adalet	✓	✓	
Allah inancı		✓	
Allah rızası	✓		✓
Allah sevgisi		✓	
Ayetel Kürsi okuma		✓	
Besmelenin önemi	✓	✓	
Cehennem inancı	✓		
Cennet inancı	✓		
Cenaze yıkama	✓		
Cenazeyi defnetme	✓		
Dünya ve ahirete aynı derecede ehemmiyet verilmesi	✓		
Günah inancı		✓	
Hac		✓	
Haramdan uzak durma	✓		
Hayrat yaptırma	✓	✓	
İyi ve imanlı olma	✓		
Kelime-i şhadet	✓		
Kabir ve Türbeleri ziyaret	✓	✓	✓
Kul hakkından kaçınmak	✓		
Kur-ân	✓	✓	
Kurban	✓	✓	✓
Kutsal kişileri ziyaret	✓		
Manevi mertebe	✓		
Mevlit	✓		

Namaz	✓	✓	
Ölüm		✓	
Sadaka vermek			✓
Salavat		✓	
Şehitlik mertebesi	✓		✓
Tevekkül etme		✓	

Tablo 2 göz önünde bulundurulduğunda Erzurum efsanelerinde otuz bir farklı İslami değere yer verildiği belirlenmiştir. İlgili efsanelerde çok fazla İslami değere yer verilmesine rağmen yalnızca abdest, kurban, Kabir ve Türbeleri ziyareti değerlerinin her üç bölümde de yer aldığı görülmüştür. Diğer taraftan tabloda yer alan İslami değerlere bakıldığında yirmi bir değer ise yalnızca bir bölümde yer aldığı belirlenmiştir. Bunun yanı sıra İslami değerlere ağırlıklı olarak ilk iki bölümde (Dini Binalarla İlgili Efsaneler ile Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri) yer verildiği tespit edilmiştir. Efsanelerde yer alan islami değerlerden bazılarına ilişkin doğrudan alıntılar aşağıda yer verilmiştir.

Abdest: “*Bu zatın yattığı evin eski sahipleri odaya bir ibrik ve leğen koyarlarmış. Mübarek zat geceleri gelir abdest almış.*” (Kutsal Kabirlerle İlgili Efsaneler)

Adalet: “*Karagavur hiçkimseye bey ve paşa dahi olsa çalıştırmadan ekmek yedirmez.... Sultan Murat, Karagavur’un tertibini bozduğunu zannederek şöyle söyler: “Ey çelebi sen kimseyi çalıştırmadan yemek yedirmezdin, nasıl oldu da bana yemek yedirdin?” Çelebi, “Hünkârım sağolsun mereğin damına buyurduğunuz zaman birkaç kol yürüdünüz dama yeni atılan toprağı mübarek ayağınızla çiğneyip bastırdınız” diye cevap verir.*” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Allah rızası: “*... Allah rızası için kendini bu tandıra at. Kadın, hemen kendisini yanmakta olan tandıra atmış.*” (Tabiat ve Kızlarla İlgili Efsaneler ve Tahliller)

Allah sevgisi: “*Fakat kadının kalbinde Allah sevgisi olduğundan ondan başka bir şey düşünmez olmuştur.*” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Ayetel Kürsi okuma: “*Bunların şerrine uğramamak için Ayet-el Kürsî okumak lazımdır.*” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Besmelenin önemi: “*... kadın gelinliğini besmele ile sandığına koymadığı için periler, cinler onu alabilmiştir.*” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Cehennem inancı: “*... İsrâfil surunu üfleyecek. İyi kullar bunu duyunca kalkıp cem olacaklardır. Kötü kullar duymayıp kalacaklar onları zebaniler toplayıp cehenneme götüreceklerdir.*” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Cennet inancı: “*Cennet de cehennem de bu dünyadadır, mizan terazisi de bu dünyada kurulacaktır.*” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Cenaze yıkama: “*Gürcü Mehmet Paşa Camii’nin avlusunda bir sabah caminin hocası fakir bir adamın vefat ettiğini öğrenir. ... Konu komşu toplanır, fakir adamın eksiklerini tamamlar, yıkamaya başlarlar.*” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Cenazeyi defnetme: “*Orada Nazlı Babayı yıkar sonra da cemaati çağırır defnederler.*” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Dünya ve ahirete aynı derecede ehemmiyet verilmesi: “Küçük oğlan sadece dinle değil hem işi ile uğraşmış hem de dini bütün bir Müslüman olmasını bilmiştir.” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Günah inancı: “Korucuk halkının inançlarına göre buğdaya ve her çeşit zahireye kutsal nesne gözü ile bakılır, bunlar için kötü söz söylenmesi gınahtır...” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Hayrat yaptırma: “Cafer Ağa, vilayette küçük bir memur imiş. Helâlinden birkaç kuruş biriktirmiş, cami yaptırmaya teşebbüs etmiş.” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Kabir ve Türbeleri ziyaret: “Buraya inatçı başağrısı, yüz felci olanlar ve bayılmalılar gelir ve “Şifa Allah’tan” diyerek gayri muayyen zamanlarda ziyaret ederlermiş.” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Kur-ân: “Evin gelinlerinden birisi, bir akşam Arapça Kur’an sesi işitir.” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Namaz-Kurban: “İki rekât namaz kılmak ve kurban kesmekle yetinirlermiş.” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Şehitlik Mertebesi: “Bu şehit sahabelerle oturur, onlarla hasbıhal eder. Ben bunların arasında ar duyarım, utanırım.” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Erzurum Efsanelerinin On Kök Değer Açısından İncelenmesi

Bahsi geçen efsaneler MEB tarafından belirlenen on kök değer kapsamında da değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Efsanelerde yer alan on kök değer

	Dini Binalarla İlgili Efsaneler	Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri	Tabiat ve Kırlarla ilgili Efsaneler ve Tahliller
Adalet	✓	✓	
Dürüstlük	✓		✓
Dostluk		✓	
Sabır	✓	✓	
Saygı	✓	✓	
Sevgi	✓	✓	✓
Yardımlaşma	✓	✓	✓

Tablo 3’e bakıldığında Erzurum efsanelerinin on kök değerinin yedisini bünyesinde barındırdığı görülmüştür. Bunun yanı sıra dostluk değerinin yalnızca “Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri” bölümünde bulunan efsanelerde yer aldığı saptanmıştır. Ayrıca sevgi ve yardımlaşma değerlerinin üç ana bölümün hepsinde işlendiği tespit edilmiştir. Efsanelerde yer alan kök değerlere ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda sunulmuştur.

Adalet: “Karagavur hiçkimseye bey ve paşa dahi olsa çalıştırmadan ekme yedirmez.... Sultan Murat, Karagavur’un tertibini bozduğunu zannederek şöyle söyler: “Ey çelebi sen kimseyi çalıştırmadan yemek yedirmezdin, nasıl oldu da bana yemek yedirdin?” Çelebi, “Hünkârım sağolsun mereğin damına buyurduğunuz zaman birkaç kol yürüdüünüz dama yeni atılan toprağı mübarek ayağınızla çiğneyip basturdunuz” diye cevap verir.” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Dürüstlük: “Padişah: “Vaktin kutbu sensensöyle, hemşehrin bir cami yaptırmış, temiz midir yoksa suçlu mudur?” diye sormuş. İbrahim Hakkın, “Padişahım sağ olsun huzurunuzda konuşmaya utanırım, yazıyla bildireyim” demiş, temiz kâğıt alarak Padişah’a “Bu kâğıt ne kadar temizse Cafer Ağa da o kadar temizdir” demiş. Böylece Cafer Ağa beraat etmiş.” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Dostluk: “Böylece devle Çatalyürekli dost olurlar.” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Sabır: “Adam karısının kötü huyuna sabrederek erenler arasına girer.” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Saygı: “Evliyanın bulunduğu evin son derece temiz ve bakımlı olması ve halkın bu kabirlere beslediği sonsuz saygıdan ileri gelmektedir.” (Dini Binalarla İlgili Efsaneler)

Sevgi: “Köylülere göre delikanlının gönlünü kadın sevgisinden çok av sevgisi doldurduğu için Allah onu cezalandırmıştır.” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

Yardımlaşma: “Arkadaşlar her gün kendi aralarında toplantı yaparlar. Sıra ile birisinin evinde toplanırlar. Birgün Derviş Ağa’ya “Bugün de sıra senin” derler. Ağa, “peki” der ama “Bu kadar insanın yiyecek içeceğini nasıl temin edeceğim” diye kara kara düşünmeye başlar. Derviş Ağa evine gelir, kapıdan içeri girer girmez kapısı çalınmaya başlar. Tanımadığı birtakım adamlar bol miktarda yiyecek içecek ve altın getirirler.” (Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler ve Tahlilleri)

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, Erzurum efsaneleri toplumsal, İslami ve kök değerler göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Dolayısıyla bu kategorilere ilişkin elde edilen sonuçlar üç farklı başlık altında verilmiş ve elde edilen sonuçlar alan yazını ile tartışılmıştır. Ayrıca ulaşılan sonuçlardan hareketle önerilerde bulunulmuştur.

Erzurum Efsanelerinin Toplumsal Mahiyetteki Değerler Açısından İncelenmesi

Efsanelerin toplandığı üç ana bölümde de toplumsal değerlere yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca her üç bölümdeki efsanelerde de dilek dileme, geleneklere saygılı olma ve tedavi edici güç inancı değerlerinin işlendiği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Erzurum efsanelerinde toplamda on üç toplumsal mahiyetteki değere yer verildiği saptanmıştır. Türk halk anlatımlarını farklı değer sınıflamasına göre inceleyen bir çalışmada da misafirperverlik, dayanışma ve sözünde durma değerlerinin efsanelerde yer aldığı tespit edilmiştir (Kadı, 2024). Bahsi geçen değerler bu çalışmada toplumsal mahiyetteki değerler içerisinde yer almaktadır. Ayrıca bu çalışmada toplumsal mahiyetteki değerlerin altında yer alan hediyeleşmenin ve misafirperverliğin Türk kültüründeki iki önemli değer olduğu ifade edilmektedir (Akın, 2020).

Erzurum Efsanelerinin İslami Değerler Açısından İncelenmesi

Diğer taraftan ilgili efsanelerin İslami değerler açısından zengin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlgili efsanelerde çok fazla İslami değere yer verilmesine rağmen yalnızca abdest, kurban, Kabir ve Türbeleri ziyareti değerlerinin her üç bölümde yer aldığı görülmüştür. Ayrıca halk kültüründe de Türbe ve kabirleri ziyaret büyükleri ziyaret etmek kadar önemli görülmesi (Kardaş, t.y) bu sonucu destekler niteliktedir. Bu çalışmanın sonuçlarına benzer şekilde Ağrı efsanelerinin dini değerler açısından ele alan bir çalışmada ilgili efsanelerde Allah, dua ve şehitlik değerlerinin bulunduğu belirtilmiştir (Kılıç, 2016). Öte yandan Ünlüer (2013) tarafından gerçekleştirilen bir tez çalışmasında ise masallar dini değerler açısından incelenmiştir. İlgili çalışmada Allah inancı, Kur’ân-ı Kerim, Hac, namaz, dua, sevap ve günah inancı gibi değerlerin masallarda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte binbir gece masallarını dini anlamda inceleyen bir çalışmada Allah’a inanma ve

tevekkül etme gibi dini temaların işlendiği belirtilmiştir (Yılmaz, 2012). Dolayısıyla masallar ile efsanelerin dini değerler açısından benzerlik gösterdiği söylenebilir. Kahramanoğlu (2019) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma da hem efsanelerin hem de masalların değerler bakımından zengin olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte efsanelerde Allah, dua, ibadet, şehitlik gibi değerlere yer verildiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla alan yazınında gerçekleştirilen araştırmaların bu çalışmada İslami değerler açısından elde edilen sonuçlarla benzerlik gösterdiği ifade edilebilir.

Erzurum Efsanelerinin On Kök Değer Açısından İncelenmesi

Erzurum efsaneleri kitabı on kök değer açısından da ele alınmıştır. İnceleme sonucunda kök değerlerden adalet, dürüstlük, dostluk, sabır, saygı, sevgi ve yardımlaşma değerlerinin efsanelerde yer aldığı belirlenmiştir. Alan yazınındaki araştırmalarda da masal ya da efsane türlerinin on kök değerleri içerisinde barındırdığı sonucuna ulaşan araştırmalar bulunmaktadır (Bakırcı & Katı, 2023; Sarıkaya & Aydeniz, 2021). Bununla birlikte bu araştırmada sevgi ve yardımlaşmanın üç ana bölümde işlendiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde gerçekleştirilen araştırmalarda da masallar ile efsanelerde sevgi ve yardımseverlik değerlerine sıklıkla yer verildiği saptanmıştır (Aydeniz, 2021; Can & Göde, 2022; Turan-Özçelik, 2021). Diğer taraftan gerçekleştirilen bazı araştırmalarda en fazla sevgi değerinin yer aldığı görülmüştür (Güven, 2014; Polat, 2021).

Toplumsal, İslami ve kök değerler açısından incelenen efsanelerden elde edilen sonuçlara genel olarak bakıldığında Erzurum efsanelerinde en fazla İslami değerlere yer verildiği görülmüştür. Bunun yanın sıra Erzurum efsanelerinde toplam elli iki farklı değere yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ilgili efsanelerin yedi kök değeri içerisinde barındırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle Erzurum efsanelerinin ilgili yöreye ilişkin kültürel değer açısından da zengin olduğu ifade edilebilir. Alan yazınındaki çalışmalara bakıldığında bu çalışmanın sonucuyla benzer şekilde genellikle efsanelerin değerler açısından zengin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Aydeniz, 2021; Can & Göde, 2022). Bu nedenle kültürel değerlerimizin korunması ve gelecek nesillere aktarılması için eğitim yoluyla gerekli bilincin kazandırılması (Özkartal, 2013) için değerler eğitiminde efsanelerin kullanılması önerilmektedir. Ayrıca değerler eğitimine yönelik gerçekleştirilecek deneysel araştırmalarda efsanelerin etkililiği ortaya konulabilir.

5. Kaynakça

- Akın, E. (2020). Kültürel ihtiyaçlar ve tepkiler bağlamında Malinowski'nin işlev teorisine göre Siirt menkıbelerinin incelenmesi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 334-355.
- Aslan, E. (2017). *Türk halk edebiyatı* (4. baskı). Pegem Akademi.
- Aydeniz, S. (2021). Masal ve efsanelerde değerler eğitimi: Muş ili örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (23), 636-659. <https://www.doi.org/10.29000/rumelide.949511>
- Aydın, M. Z., & Akyol-Gürler, Ş. (2012). *Okulda değerler eğitimi*. Nobel.
- Bakırcı, N., & Katı, Y. (2023). Anadolu efsanelerinin on kök değer açısından incelenmesi. *Turuk International Language, Literature and Folklore Researches Journal*, 11(32), 13-32.
- Bolay, S. H. (2007). Değerlerimiz ve günlük hayat. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 1(1), 12-19.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2019). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.

- Can, M., & Göde, H. (2022). Isparta efsanelerinde değerler eğitimi. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 52-63. <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1119295>
- Cansız Aktaş, M. (2019). Nitel veri toplama teknikleri. Özmen H. & Karamustafaoğlu O. (Eds.) *Eğitimde Araştırma Yöntemleri* içinde (ss. 113-136). Pegem.
- Fichter, J. (2009). *Sosyoloji nedir?* (N. Çelebi, çev.). Anı.
- Güven, A. Z. (2014). Türk efsanelerinin değerler bakımından incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(26), 225-246.
- Işık, N., & Karakuş N. (2017). Erken çocukluk döneminde efsane, destan ve masal metinlerinin kullanımı. *The Journal of Academic Social Science*, 5 (41), 118-133.
- Kahramanoğlu, R. (2019). Türk kültür tarihinde ve Türkiye’de değerler eğitimi. *Karakter ve değerler eğitimi* içinde (ss. 96-117). Pegem Akademi.
- Karakuş, N., & Neşe, I. (2019). Erken çocukluk döneminde efsane, destan ve masal metinlerinin kullanımı. *The Journal of Academic Social Science*, 41(41), 118-133.
- Kardaş, R. G. (t.y.). *Medeniyet değerlerimiz: Halk kültürü*. Ravza.
- Katı, Y. (2024). *Türk halk anlatmalarında değerler eğitimi*. İksad. <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10515688>
- Kılıç, Y. (2016). Ağrı efsanelerinde yer alan eğitsel unsurlar. *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, 46, 247-258. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3428>
- Kuşdil, M. E., & Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerin değer yönelimleri ve Schwartz değer kuramı. *Türk Psikolojisi Dergisi* 15(45), 59-76.
- Oğuz, Ö. (2005). *Türk halk edebiyatı el kitabı* (3. baskı). Grafiker.
- Onay, E. (2011). Gölgesizler’de masal, efsane ve büyüğü gerçekçilik. *Milli Folklor*, 91, 221-225.
- Özkartal, M. (2013). İlköğretim görsel sanatlar dersinde Türk efsane ve destanlarına yönelik öğrenci başarısı ve tutumlarının cinsiyete göre değişkenliği. *Ulakbilge*, 1(1), 1-14.,
- Öztürk, A. (1985). *Anonim Türk Edebiyatı*. Bayrak.
- Polat, M. (2021). *Sara Gürbüz Özeren'in efsanelerinin kök değerler bağlamında incelenmesi* (Tez. No. 693975). [Yüksek lisans tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi]. Yükseköğretim Ulusal Tez Merkezi.
- Sakaoğlu, S. (1992). *Efsane araştırmaları*. Selçuk Üniversitesi.
- Sarikaya, B., & Aydeniz, S. (2021). Van yöresine ait halk masallarının değer aktarımı açısından incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 451-480.
- Seyidoğlu, B. (2005). *Erzurum Efsaneleri*. Dergâh.
- Tarhan, N. (2016). *Değerler psikolojisi ve insan* (9. baskı). Timaş.
- Turan-Özçelik, T. (2021). *Güney Azerbaycan masallarında değerler* (Tez No. 656847) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Ulusal Tez Merkezi.
- Türk Dil Kurumu (2023). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 01 Eylül 2023 tarihinde erişilmiştir.

- Ulusoy, K., & Arslan, A. (2019). *Değerli bir kavram olarak değerler ve değerler eğitimi*. K. Ulusoy & R. Turan (Eds.), *Farklı yönleriyle değerler eğitimi içinde* (3. baskı, ss. 1-16). Pegem Akademi.
- Ünlüer, P. (2013). *Masalların dini ve ahlaki değerler açısından incelenmesi: Billur Köşk masalları örneği* (Tez. No. 351755) [Yükseklisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11.baskı). Seçkin.
- Yılmaz, A. (2012). Çocuk eğitiminde masalın yeri (Binbir gece masalları örneği). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 299-306.